

УДК 376-056.2/3 (070.432)

МЕТОДИ КОРЕКЦІЇ НЕБАЖАНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ НА ОСНОВІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

А. М. Артеменко, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0007-0285-4703>

Представлено один із найбільш ефективних підходів до корекції небажаної поведінки в дітей з особливими освітніми потребами – прикладний аналіз поведінки (англ. – Applied Behavior Analysis, АВА). Описано специфіку застосування та інструментарій функціонального аналізу, який дає змогу визначити причини таких поведінкових проявів дитини. Виділено чотири основні функції проблемної поведінки дітей: доступ до бажаного предмета чи дії, припинення/уникнення неприємних стимулів чи дій, привернення уваги, сенсорна стимуляція. Також наведено конкретні методи, спрямовані на корекцію небажаної поведінки дітей з особливими освітніми потребами, ефективність яких доведена науково: «диференціальне підкріплення несумісної поведінки», «диференціальне підкріплення альтернативної поведінки», «диференціальне підкріплення відсутності поведінки», «гасіння», «ослаблення».

Ключові слова: АВА-терапія, функціональний аналіз поведінки, небажана поведінка, мотиваційна шкала, функція поведінки.

Artemenko Antonina. Methods of Correcting Undesirable Behavior of Children with Special Educational Needs Based on Functional Assessment

The paper presents one of the most effective approaches of correcting undesirable behavior of children with special educational needs – Applied Behavior Analysis (ABA). Scientific research on this subject have been analyzed. The specifics of the application and the toolkit of functional assessment, which makes it possible to determine the causes of such behavioral manifestations of the child, are described. Four main functions of problematic children's behavior are identified: access to a desired object or action, termination/avoidance of unpleasant stimuli or actions, attracting attention, sensory stimulation. Specific methods aimed at correcting undesirable behavior of children with special educational needs, the effectiveness of which has been scientifically proven, are also given: "Differential reinforcement of incompatible behavior", "Differential reinforcement of alternative behavior", "Differential reinforcement of other behavior", "Extinction", "Punishment".

Keywords: ABA-therapy, functional behavior assessment, undesirable behavior, motivational scale, behavioral function.

Постановка проблеми. Останнім часом у світі та Україні постійно зростає кількість дітей, які мають прояви небажаної поведінки: крики, істерики, кусання, задержуваність, падіння на підлогу, руйнівна поведінка, втечі від дорослих, самоагресія, самостимуляція. Найчастіше проблемна поведінка спостерігається саме в дітей з особливими освітніми потребами, що може бути обумовлено труднощами соціалізації та комунікації. І якщо батьки та педагоги не знають, як давати раду такій поведінці, це стає для них значною проблемою.

Для більшості дітей прояви описаної поведінки є нормальною частиною їхнього розвитку, однак, якщо така поведінка є стійкою і впливає на їхній навчальний процес

або соціальні відносини, то це може потребувати корекції. Одним з ефективних підходів до корекції небажаної поведінки у дітей є прикладний аналіз поведінки, який на основі функціональної оцінки дає змогу визначити прийнятні методи корекції.

Аналіз актуальних досліджень. АВА – це науковий підхід, який на постійній основі встановлює взаємозв'язок між поведінкою і факторами навколишнього середовища та експериментальним чином маніпулює цими факторами, щоб змінити поведінку особи.

Натепер є достатня кількість зарубіжних авторів (психологів, педагогів, корекційних спеціалістів-практиків), які розглядають АВА-терапію як одну з найважливіших методик вивчення та коригування проблем-

Артеменко Антоніна Михайлівна, магістр психології, сертифікований АВА-спеціаліст, заступник директора з методичної роботи Комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради».

ної поведінки. Найбільш популярними є роботи таких авторів: Ліф Р., Макекен Д., Дебора Ліч, Мері Лінч Барбера, Роберт Шрамм, Мелешкевич Ольга, Юлія Ерц тощо. Усі ці автори доводять дієвість АВА-терапії під час корекційної роботи з дітьми, які мають певні порушення психофізичного розвитку. Однак, в Україні ця тематика лише набирає популярності.

Уперше в Україні метод АВА-терапії став застосовуватися 2011 року за співпраці сертифікованого поведінкового спеціаліста Юлії Ерц (Ізраїль) та громадської організації «Товариство допомоги дітям з аутизмом «Особливе дитинство» в Дніпрі, а згодом за сприяння Міжнародної суспільної організації «Дитина з майбутнім» (м. Київ) було організовано серію навчальних семінарів для батьків та спеціалістів.

Мета статті – на основі теоретичного дослідження проаналізувати ефективні методи АВА-терапії для корекції небажаної поведінки дітей з особливими освітніми потребами; обґрунтувати важливість функціонального аналізу як одного із основних етапів корекційної роботи з проблемною поведінкою.

Виклад основного матеріалу. Є багато методик, які використовуються при роботі з «особливими дітьми». Однак, що стосується саме корекції небажаної поведінки дітей, то натеper однією з найбільш ефективних та науково обґрунтованих є АВА-терапія, автором якої вважається І. Ловаас (Ole Ivar Lovaas). В основі АВА лежить теорія біхевіоризму, яка базується на принципі контролю значущих для людини стимулів у навколишньому середовищі. АВА-терапія (Applied Behavior Analysis – прикладний аналіз поведінки) – це наукова дисципліна, метою якої є вивчення поведінки як об'єкта дослідження. В АВА вивчаються принципи та закони поведінки, тобто процеси, що лежать в основі впливу на поведінку, а також відбувається практичне застосування цих принципів. Цей метод ефективно застосовується під час реабілітації дітей із розладами аутичного спектра (РАС), а також із розладами мовлення й поведінки, з метою формування необхідних соціально-побутових навичок і соціально значущої поведінки [7].

На думку Т. Скрипник, діти з аутизмом унікальні, тому до них має бути застосований особливий підхід з орієнтиром на світо-

ві стандарти і розроблені ефективні методи корекції та навчання [2].

Вітчизняні наукові дослідження підтверджують, що прикладний аналіз поведінки поєднує цілу низку методів корекції поведінкових відхилень, використання яких передбачає навчання і розвиток дітей з аутизмом не тільки за особливих, а й за типових побутових умов, а також не тільки навичок, а й способів їхньої генералізації та підтримки, що сприяє ефективній корекції психофізичного розвитку дітей з РАС, позитивно впливає на процес їхньої соціалізації [1].

Спершу спробуємо з'ясувати, а що, власне, фахівці вважають «небажаною поведінкою». У прикладному аналізі поведінки можна знайти *критерії небажаної, проблемної поведінки*. Таких критеріїв три: *безпека, вплив на навчання і вплив на соціалізацію дитини*. Якщо поведінка небезпечна для самої дитини або оточення, заважає навчанню дитини або її оточення, створює труднощі для соціалізації («входження в суспільство») дитини або дітей, що її оточують, то ця поведінка особи вважається небажаною, проблемною, такою, що потребує корекції [6].

Якщо ж загрози безпеці, навчанню і соціалізації через поведінку дитини немає, то така поведінка визнається прийнятною і не потребує корекції.

Негативні форми поведінки не є випадковим явищем: у них завжди є певна функція. Поведінка може мати одну функцію або бути багатофункціональною. У поведінковому аналізі виділяють чотири основні функції поведінки [3]:

1. Доступ до бажаних предмета чи дій.
2. Припинення/уникнення неприємних стимулів чи дій.
3. Привернення уваги.
4. Сенсорна стимуляція.

Визначити функцію небажаної поведінки можна за допомогою функціонального аналізу поведінки, що включає непряму оцінку (Мотиваційна Шкала) і пряму оцінку у вигляді спостереження та заповнення таблиці АВС (те, що було до поведінки, яка саме поведінка та які її наслідки).

Функціональний аналіз поведінки – це метод отримання інформації про причини походження небажаної поведінки та фактори, які на неї впливають. Він допомагає визначити, яку функцію виконує небажана

поведінка і які способи корекції будуть найбільш ефективними в тому чи іншому випадку [4].

Шкала оцінки мотивації (Motivation Assessment Scale – MAS) була розроблена у 1986 році Марком Дюрандом та Данієлом Крїммісом та наразі є найбільш швидким скринінговим методом оцінки [5]. За допомогою цієї шкали можна визначити умови, що передували небажаній поведінці, а також оцінити значущість її наслідків (табл. 1).

Мотиваційна шкала містить 16 питань, котрі описують різноманітні ситуації, у яких може виникнути небажана поведінка. Необхідно дати чітке та конкретне визначення

цільової поведінки (не «поводить себе агресивно», а «б'є кулаком по столу»), та заповнити опитувальник стосовно цієї поведінки. Якщо у дитини спостерігається декілька видів небажаної поведінки, варто заповнити по кожному прояву окремий опитувальник. Бажано, щоб опитувальник заповнили, принаймні, дві людини із близького оточення дитини.

Та функція, що набрала максимальну кількість балів, потенційно може бути причиною виникнення небажаної поведінки (табл. 2).

Лише після того, як визначено конкретну функцію поведінки, можна починати вибір

Таблиця 1

**Шкала оцінки мотивації (MAS)
(Автори: Марк Дюранд та Данієл Крїмміс, 1986 р.)**

Ім'я дитини:	
Дата:	
Опитувальник заповнив:	
Визначення цільової поведінки:	
Короткий опис ситуацій, в яких відбувається проблемна поведінка:	
0 = ніколи	4 = з азвичай
1 = майже ніколи	5 = майже завжди
2 = зрідка	6 = завжди
3 = у половині випадків	
1. Якщо дитину залишити одну, проблемна поведінка виникатиме знову і знову.	0 1 2 3 4 5 6
2. Проблемна поведінка виникає, якщо від дитини вимагати виконати складне завдання.	0 1 2 3 4 5 6
3. Проблемна поведінка виникає, коли дорослий розмовляє з ким-небудь іншим.	0 1 2 3 4 5 6
4. Проблемна поведінка виникає, коли дитина вимагає отримати іграшку, їжу чи улюблене заняття, але їй було відмовлено.	0 1 2 3 4 5 6
5. Поведінка буде виникати раз за разом, коли нікого немає поруч, а також тривати протягом певного часу.	0 1 2 3 4 5 6
6. Поведінка виникає, якщо дитину попросити щось зробити.	0 1 2 3 4 5 6
7. Поведінка виникає, коли перестають приділяти увагу дитині.	0 1 2 3 4 5 6
8. Поведінка виникає, якщо ви заберете улюблену іграшку, їжу чи перервете улюблене заняття дитини.	0 1 2 3 4 5 6
9. Дитина отримує насолоду, коли займається небажаною поведінкою.	0 1 2 3 4 5 6
10. Коли ви змушуєте дитину виконати завдання, вона демонструє свою небажану поведінку, щоб уникнути цього завдання.	0 1 2 3 4 5 6
11. Дитина демонструє свою небажану поведінку, коли їй не приділяють увагу.	0 1 2 3 4 5 6
12. Прояви небажаної поведінки закінчуються, коли ви даєте дитині її улюблену іграшку, їжу чи пропонуєте їй зайнятися її улюбленим заняттям.	0 1 2 3 4 5 6
13. Коли прояви небажаної поведінки відбуваються, створюється враження, що дитина не розуміє, де вона перебуває і що відбувається навколо неї.	0 1 2 3 4 5 6
14. Прояви небажаної поведінки закінчуються, як тільки ви припиняєте змушувати дитину виконувати певне завдання.	0 1 2 3 4 5 6
15. Поведінка відбувається, щоб привернути вашу увагу.	0 1 2 3 4 5 6
16. Поведінка відбувається, коли ви сказали дитині, що вона не може зробити те, що хоче.	0 1 2 3 4 5 6

Інтерпретація результатів

Функція поведінки	Сенсорна стимуляція	Уникнення вимог чи завдань	Привернення уваги	Доступ до бажаного
	1. _____	2. _____	3. _____	4. _____
	5. _____	6. _____	7. _____	8. _____
	9. _____	10. _____	11. _____	12. _____
	13. _____	14. _____	15. _____	16. _____
Сума				

відповідного методу для корекції і ослаблення проявів небажаної поведінки.

Способи корекції небажаної поведінки розподіляються на два види [6]:

1. Проактивні.
2. Реактивні.

Проактивні методи – це маніпуляції факторів зовнішнього середовища, що передували поведінці, за допомогою яких у майбутньому знижується ймовірність виникнення небажаних проявів.

Тобто створюються такі умови, у яких від початку проблемна поведінка не буде виявлятися. До таких превентивних заходів можна віднести *збагачення навколишнього середовища* дитини тими стимулами, які викликають у неї інтерес чи мотивацію. У випадках із поведінкою, функцією якої є привернення уваги, збагачення навколишнього середовища (нові і цікаві ігри, заходи, розваги тощо) може захопити дитину і стимулювати займатися чимось самостійно.

За допомогою часткового зменшення рівня складності завдань і лише поступово ускладнюючи їх також можливо знизити ймовірність виникнення проблемної поведінки.

Наприклад, якщо йдеться про поведінку «крик», коли функцією цієї поведінки є уникнення певних завдань на заняттях, то перший крок – це визначення, чому у дитини така висока мотивація для уникнення завдань, чому ці завдання є для неї дуже складними. Можливо, вимоги до завдань не відповідають її рівню. Або ж вимоги відповідають, але дитині вчасно не надаються підказки, тобто проблема саме в методології навчання. Або ж у дитини занадто низька мотивація до навчання, тобто вона не отримує заохочень, відповідної похвали за вико-

нання завдання. Також, можливо, дитина кричить тому, що вона не вміє просити перерву або ж не вміє просити про допомогу. У такому разі треба формувати комунікативні навички – уміння «просити про допомогу». Тобто дорослі повинні навчити дитину просити про допомогу альтернативними методами (прийнятними). Якщо дитина не розмовляє – це може бути певний жест, картка PECS.

- *Диференціальне підкріплення альтернативної поведінки (DRA)*. Метод ослаблення проблемної поведінки, під час якого підкріплюють прояви бажаної альтернативної поведінки (наприклад, за необхідності знизити кількість сторонніх розмов під час уроку можна, у різний спосіб хвалити дитину за виконання вправ у зошиті) [4].

- *Диференціальне підкріплення несумісної поведінки (DRI)* – це метод, суть якого полягає в тому, що похвала та заохочення надаються за поведінку, що топографічно несумісна з проблемною, тобто не може проявлятися одночасно з останньою. Наприклад, сидіння на стільці несумісне з ходінням по класу [4].

- *Диференціальне підкріплення відсутності поведінки (DRO)*. Метод ослаблення проблемної поведінки, під час якого підкріплюють брак цільової поведінки за певний інтервал чи момент часу [4].

Проективні методи корекції використовуються до того, як відбулася небажана поведінка. Їхньою метою є попередження проявів небажаної поведінки.

Реактивні методи використовуються одразу після виникнення небажаної поведінки і є допоміжними для проактивних. До них належать гасіння та різноманітні процедури ослаблення небажаної поведінки.

- *Гасіння* – коли небажана поведінка, що підкріплювалася в минулому, більше не підкріплюється, її частота поступово зменшується в майбутньому.

Приклад застосування цього методу в американській школі: «Учениця 3-го класу часто перебивала вчителя, коли він займався з іншими дітьми. Хоч було очевидно, що дівчинка намагалася перенаправити увагу вчителя на себе, вчитель завжди відповідав на її запитання, а потім просив її повернутися на місце, не перебивати його під час роботи з іншими учнями, пояснював, що потрібно дочекатися своєї черги. Дівчинка зазвичай погоджувалася, що перебивати не можна, але не припиняла цього робити. Коли стало зрозуміло, що вмовляння марні, вчитель вирішив просто ігнорувати таку поведінку дівчинки. Через 4 дні вона перестала перебивати вчителя».

В наведеному прикладі дівчинка перебивала вчителя (проблемна поведінка), оскільки це підкріплювалося його увагою. Ігноруючи її репліки, він застосував метод гасіння. Важливо відзначити, що цей метод не запобігає виникненню небажаної поведінки (якийсь час дівчинка ще перебивала вчителя), але міняє зовнішні умови таким чином, щоб не було підкріплення (уваги вчителя) [4].

Припинення підкріплення проблемної поведінки, яке зазвичай надавалося, може призвести також до ефекту «вибуху» – реакція стає частішою та сильнішою на короткий період часу. Окрім цього, вона може змінити форму або неочікувано повернутися через певний проміжок часу в схожій ситуації. До цього потрібно бути готовим, продовжуючи спокійно та послідовно застосовувати ті самі принципи в корекційній роботі.

Процедури ослаблення небажаної поведінки засновані на взаємозв'язку між поведінкою та змінами в навколишньому середовищі, котрі відбуваються як результат цієї поведінки і призводять до зниження частоти цих проявів у майбутньому.

Основні методи ослаблення поведінки та приклади їхнього застосування:

- *Метод «Тайм-аут»* – запобігання отриманню позитивного підкріплення упродовж певного часу. Однак тривалість проміжку часу не повинна перевищувати декілька хвилин.

- *Метод «Штраф»* – дитина втрачає частину мотиваційних стимулів після неба-

жаної поведінки. Приклад: «У Тетянки на початку кожного уроку є 5 жетонів. Коли вона кусає себе за руку, вчитель знімає 1 жетон із дошки. Якщо наприкінці уроку в Тетянки залишається хоча б 1 жетон, на перерві вчитель дозволяє їй погратися на планшеті».

- *Метод одинарної корекції поведінки або «робота над помилками»*. Приклад: «Марко сильно грюкає дверима, коли заходить у клас. Учитель почав просити хлопчика повернутися і зачинити двері обережно, кожного разу після того, як він гримнув дверима. Через певний час Марко перестав грюкати дверима». Логіка цього методу заснована на припущенні, що хлопчику не подобається виправляти те, що він зробив. Відповідно, надалі він не захоче, щоб хтось змушував його робити «роботу над помилками».

- *Метод позитивної практики*. Логіка цього методу ослаблення така ж, як і в попереднього, відмінність полягає лише в кількості повторень правильного виконання якоїсь дії. Приклад: «Марко сильно гримає дверима, коли заходить у клас. Вчитель почав просити хлопчика повернутися і 10 разів поспіль зачинити двері обережно, кожного разу після того, як той грюкнув дверима. Через деякий час Марк перестав грюкати дверима».

- *Метод «Надкорекції»* – від дитини вимагається не лише скорегувати свою поведінку, а й докласти додаткові зусилля одразу після того, як це відбулося. Приклад: «Вова плює на підлогу. Одразу після цього вчитель пропонує хлопчику помити підлогу в класній кімнаті. Після регулярного миття підлоги Вова припинив плювати на підлогу» [4].

Висновки. Отже, АВА базується на головних засадах біхевіоральної (поведінкової) терапії й дає змогу визначити чинники й наслідки поведінки, які зумовлюють, контролюють, закріплюють і найголовніше – змінюють певну поведінку.

Таким чином, функціональний аналіз дає змогу виявити причини небажаної поведінки дитини, а коректно підібрані методи – навчити її діяти соціально прийнятним способом.

Наведені в статті проактивні методи корекції є превентивними та уможливають замінити проблемну поведінку на альтернативну, тоді як застосування реактивних методів корекції допомагає знизити частоту

небажаної поведінки в майбутньому (різні форми ослаблення або гасіння поведінки).

Розглянута нами система ефективних методів комплексного впливу на корекційну роботу з дітьми з особливими освітніми потребами дає змогу значно знизити прояви небажаної поведінки і, як наслідок, домогтися успіхів у навчанні. Однак, варто пам'ятати, якщо конкретні методи визначено, то вони мають застосовуватися послідовно та систематично.

Перспективи подальших розвідок у напрямку корекції небажаної поведінки дітей з особливими освітніми потребами полягають у практичному застосуванні наведених методів під час корекційно-розвиткових занять, адже проблематика цієї методики ще є недостатньо вивченою з практичного боку у вітчизняній психології та педагогіці. Побутує думка, що принципи АВА ефективно застосовуються лише в роботі з дітьми з РАС. Однак це твердження є хибним. І є потреба доказовості застосування методів АВА у роботі з дітьми з різними порушеннями психофізичного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Почкун Ю. О., Колишкін О. В. Прикладний аналіз поведінки як засіб корекції психофізичного розвитку дітей з аутизмом. Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. 2016. Вип. 73(2). С. 138-142. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_73%282%29_30
2. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ : Видавництво «Фенікс», 2010. 320 с.
3. Шрамм Р. Дитячий аутизм і АВА: терапія, що ґрунтується на методах прикладного аналізу поведінки. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 140 с.
4. Cooper J. O., Heron T. E., Heward W. L. *Applied behavior analysis (2nd ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Pearson, 2007. 770 p.
5. Duran V.M., Crimmis D.B. *Identifying the variables maintaining self-injurious behavior*. *Journal of Autism and Development Disorders*. 1988. Vol. 18, No 1. P. 99-177.
6. Leaf, R., & McEachin J. *Work in Progress: Behavior Management Strategies and a Curriculum for Intensive Behavioral Treatment of Autism*. DRL Books; 1st edition, 1999. 344 p.
7. Leach D. *Bringing ABA into Your Inclusive Classroom: A Guide to Improving Outcomes for Students with Autism Spectrum Disorders*. Brookes Publishing, 2010. 176 p.

Цитувати: Артеменко А. М. Методи корекції небажаної поведінки в дітей з особливими освітніми потребами на основі функціонального аналізу / А. М. Артеменко // Постметодика. 2023. № 1. С. 53–58.

© А. М. Артеменко, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

REFERENCES

1. Pochkun, Y. O., & Kolyshkin O. V. (2016) *Prykladnyi analiz povedinky yak zasib korektsii psykhofizychnoho rozvytku ditei z autyzmom [Applied behavior analysis as a means of correction of the psychophysical development of children with autism]*. *Pedahohichni nauky*, 73(2), 138-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_73%282%29_30 [in Ukrainian].
2. Skrypnyk T. V. (2010). *Fenomenolohiia autyzmu [Phenomenology of autism]*. Kyiv : Vydavnistvo «Feniks» [in Ukrainian].
3. Schramm R. (2022) *Dytiachyi autyzm i ABA: terapiia, shcho hruntuetsia na metodakh prykladnoho analizu povedinky [Childhood autism and ABA: therapy based on methods of applied behavior analysis]*. Kyiv : Tsentrl uchbovoi literatury [in Ukrainian].
4. Cooper, J. O., Heron, T. E. & Heward W. L. (2007). *Applied behavior analysis (2nd ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
5. Duran, V. M., & Crimmis D. B. (1988). *Identifying the variables maintaining self-injurious behavior*. *Journal of Autism and Development Disorders*, 18, 99-177.
6. Leaf, R., & McEachin J. (1999) *Work in Progress: Behavior Management Strategies and a Curriculum for Intensive Behavioral Treatment of Autism*. DRL Books; 1st edition.
7. Leach D. (2010) *Bringing ABA into Your Inclusive Classroom: A Guide to Improving Outcomes for Students with Autism Spectrum Disorders*. Brookes Publishing.